

Зафіксовано медіальний фрагмент пластинчастого сколу з крайовою ретушшю (рис. 2: 1). У колекції присутні тронковані вироби (5 од.) та сколи з вентральним потоншенням (8 од.).

Порівняльний аналіз технологічних і типологічних характеристик крем'яного інвентарю, виявленого в обох шурфах, демонструє значні паралелі між двома комплексами.

Засвідчено подібність основних характеристик колекцій із шурфів із відповідними

показниками крем'яного комплексу з основного розкопу, окремо відмічено схожість їхніх стратиграфічних і тафономічних умов. Крем'яна колекція з основного розкопу стоянки виділена в окремий тип палеолітичних пам'яток, аналогії якому за окремими показниками артефактів простежуються в матеріалах пізньомустьєрських комплексів стоянок Донбасу (Білокузьминівка, Курдюмівка), Середнього Дону (Шлях), Нижнього Дону (Бирюча Балка 2) та Гірського Криму (Кабазі II).

Л. Л. Залізник, Т. О. Шевченко

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОХОВАНОГО ЯРУ НА МУСТЬЄРСЬКІЙ СТОЯНЦІ АНДРІЙКА 4 НА КІРОВОГРАДЩИНІ

Донедавна Центральна Україна (Кіровоградська та Черкаська області) була білою плямою на палеолітичній карті країни. Тут були досліджені поодинокі верхньопалеолітичні пам'ятки (Володимирівка, Гордашівка), а мустьєрські взагалі невідомі. У 1980-х рр. завдяки ентузіазму краєзнавця з м. Новомиргорода П. І. Озерова була відкрита група різночасових палеолітичних стоянок на р. Велика Вись. Впродовж останніх 11 років їх досліджує Археологічна експедиція Києво-Могилянської академії (нач. Л. Л. Залізник).

Особливої уваги заслуговує двошарова мустьєрська стоянка Андрійка 4, на якій вже добуто більше 20 тис. крем'яних артефактів. Її верхній шар є першою в Україні пам'яткою класичного зубчастого мустьє, за дефініцією видатного французького дослідника палеоліту Ф. Борда. Крім того, на стоянці виявлено і досліджено унікальний археологічний об'єкт, аналогії якому невідомі в палеоліті не лише України, але й усієї Європи, — похований яр з мустьєрськими матеріалами на дні та в заповненні. У звітному сезоні експедиція НаУКМА завершила дослідження стародавнього яру мустьєрського часу, перекритого культурним шаром пізнішого неандертальського стійбища.

Крем'яні вироби зубчастого мустьє залягали у верхній частині витачівського ґрунту на глибині 0,9–1,6 м (рис. 1). Яр був впусканий з нижнього рівня витачівського похованого ґрунту з 1,8 м у підстиляючий його типовий удайський лес до глибини 4,3 м. Ширина простеженого на відстані 22 м яру від 0,5 м у верхів'ї до 3,5 м у середній частині. Нижче промивина звужувалася до 1,5 м, а ще нижче за 10 м по схилу

вона різко розширювалася, а знахідки зникали (рис. 2). Спостерігалось падіння дна яру з верхів'їв у бік річки більш ніж на 1 м.

Таким чином, яр нагадував довгу (20 м), глибоку (2,5 м) і вузьку (1,5 м) траншею. Лише в її середній частині, в місці впадіння короткого (5 м довжини) відвершка, яр розширювався до 3,5 м (рис. 1). Саме в цьому найширшому місці, в придонному шарі заповнення яру спостерігалась підвищена концентрація знахідок. Яр був заповнений бурим витачівським суглинком, який містив непатиновані, зі свіжою поверхнею кремені та уламки кісток тварин (мамонт, бізон, кінь, печерний лев). Крем'яна індустрія нижнього шару Андрійки 4, на відміну від зубчастого мустьє верхнього горизонту, належить до мустьє звичайного з домінуванням однібічних форм та менш численними, але досить виразними біфасами (рис. 3).

Оскільки верхній культурний горизонт перекривав похований яр, то на момент виникнення поселення верхнього шару промоїна яру вже остаточно заповнилася суглинком. Іншими словами, яр функціонував на початку витачівського потепління, датоване 55–27 тис. рр. тому, а поселення верхнього культурного шару — наприкінці цього періоду, коли занесений глиною яр вже припинив існування. Отже артефакти з нижнього шару давніші, а стратиграфічний зв'язок яру з нижнім рівнем витачівського ґрунту дозволяє датувати об'єкт приблизно 50 тис. рр. тому. Дані геології підтверджує дата, отримана за сприяння професора Дж. Хоффера в радіокарбонівій лабораторії університету Колорадо по кістці коня з нижнього

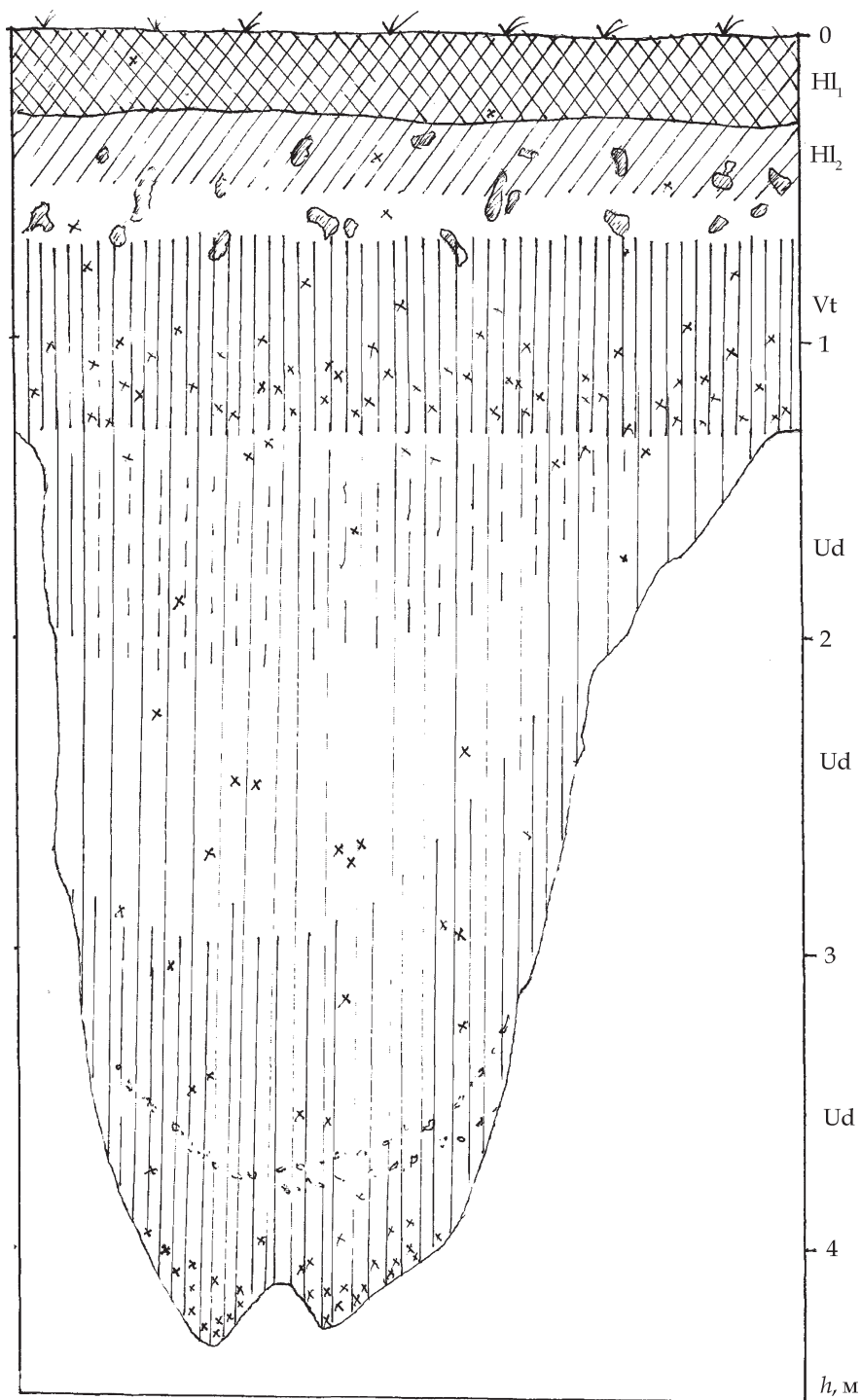

Рис. 1. Андріївка 4, 2016 р.
Стратиграфія з розрізом похованого яру

рівня верхнього культурного шару (глибина 1,6–1,8 м) – 40070 ± 990 – CURL 176692.

Цілковита відсутність патини на поверхні кременів із заповнення яру та гарна збереженість кісток вочевидь пояснюється швидкою консервацією решток внаслідок інтенсивного накопичення відкладів у яру, тобто швидкого його заповнення суглинками. Натомість інтенсивна латинізація кременів верхнього шару свідчить про їхнє тривале перебування на поверхні, під дією руйнівних для них природних факторів – сонячної радіації, перепадів температур та вологості тощо.

Адже стоянка верхнього шару функціонувала у період витачівського потепління, коли накопичення лесу припинилося.

Безпрецедентність похованого яру з артефактами стоянки Андріївка 4 як унікального геолого-археологічного об'єкта у практиці дослідження мустьєрських пам'яток утруднює його функціональну інтерпретацію. На сьогодні маємо чотири головні версії можливого способу використання ярка неандертальцями.

1. Смітник, куди скидали відходи виробництва та кухонні покидьки мешканці верхнього шару стоянки. Однак мешканці верхнього

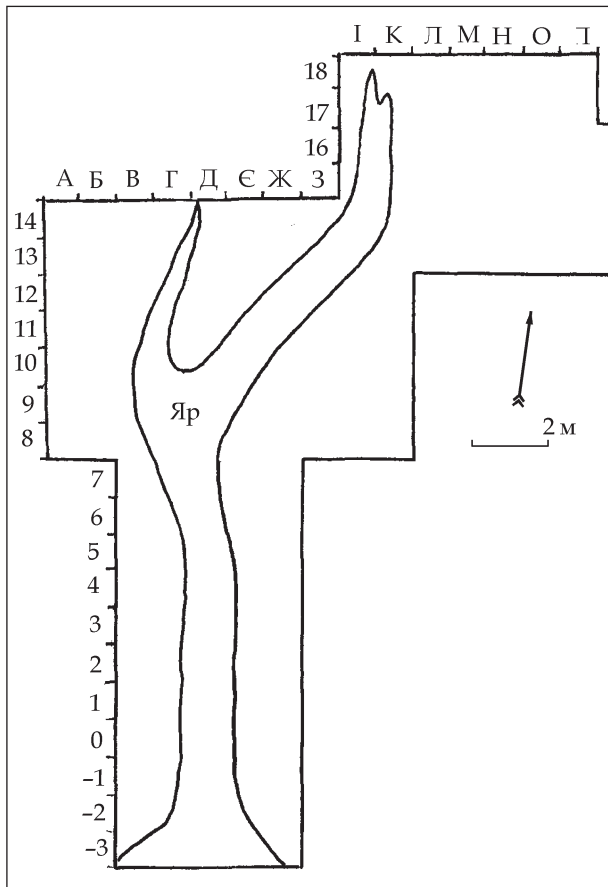

Рис. 2. Андріївка 4 / 2016. План похованого яру на глибині 3,5 м

шару пам'ятки не могли використовувати яр як смітник хоча б через те, що на час функціонування їхньої стоянки ярка вже не існувало, бо він був заповнений витачівським суглинком із культурними рештками. Іншими словами промивина яру і стійбище над нею різночасові. Яр вже припинив своє існування і був похований суглинками, коли на його місці поселилися неандертальці верхнього шару. До того ж маємо суттєву різницю в технології та типології артефактів з верхнього та нижнього шарів.

2. *Сховище крем'яної сировини.* На користь цієї версії свідчить знахідка в яру кількох масивних, досить великих (до 30 см діаметром) конкрецій кременю з умисне стесаними виступами (облупнів). За межами яру такі конкреції не знайдені. З етнографічних джерел відома практика закопування конкрецій крем'яної сировини у вологу землю з метою запобігання втрати кременем пластичності через пересихання і розтріскування його поверхні. Тонкі прошарки темно-коричневої глини у придонній частині заповнення свідчать про існування вологого середовища на дні промоїни. Волога глина створювала сприятливі умови для запобігання висиханню крем'яної сировини.

У яру досліджені типові точки – характерні скупчення колотого кременю, які могли

утворитися в процесі пробного розщеплення конкрецій сировини, а також виробництва заготовок та завершених знарядь.

Не всі жовна кременю, що зберігалися у вологій глині яру були використані. Деякі з них були забуті чи засипані глиною і через те не втрачені мешканцями стоянки. Не виключено, що конкреції сировини могли бути спеціально сховані на дні промоїни з надією використати їх у майбутньому під час чергового візиту групи до яру.

Одне з великих, обтесаних жовен з яру мало природний отвір по центру. Відзначимо також знахідку невеликої (діаметром 5 см) крем'яної конкреції з природним отвором та камінчика діаметром близько 1 см з отвором на краю. Попри те, що два останні предмети не мали якоїсь практичної цінності для мешканців стоянки, їх принесли на стійбище. Є підстави припускати якусь неутилітарну, можливо навіть сакральну семантику каменів з отворами для палеоантропів, що мешкали на стійбищі.

3. *Прихисток* від вітру і негоди, а можливо і примітивне житло.

У придонних, найнасиченіших знахідками відкладів яру на глибині 3,4–4,2 м скупчення кременів разом із уламками кісток пізньоплейстоценової фауни займали виразно горизонтальне положення, що нагадувало житлову поверхню стійбища.

Знахідки в яру завершених знарядь свідчать про можливість виконання певних трудових операцій безпосередньо в яру. Досить вірогідно, що яр, принаймні на рівні дна найширшої ділянки, використовувався в якості тимчасового прихистку чи навіть якогось примітивного житла, захищеного від вітру та негоди простою конструкцією з жердин, вкритих шкурами.

Наявність решток життєдіяльності не лише на дні яру, але і у верхній та середній частині його заповнення, можливо, свідчить про неодноразове короткотривале заселення неандертальцями промоїни в борту високої тераси річки. Звертає увагу відсутність слідів вогнищ у заповненні яру, які б однозначно підтвердили його використання первісною людиною в якості помешкання. Можливо розведення вогнища у вузькій і глибокій промоїні утруднювалося нестачею кисню.

4. *Яр, як місце розбору туш впольованих тварин і навіть полювання.* Таке припущення висловив один з дослідників яру стоянки Андріївка 4 Т. Шевченко на підставі знахідок в яру кісток трав'яних та крем'яних ножів, що можливо, використовувалися для розбору туш впольованих тварин.

Поки що важко сказати достеменно, чи скупчення крем'яних артефактів є результатом якоїсь трудової діяльності в самому яру,

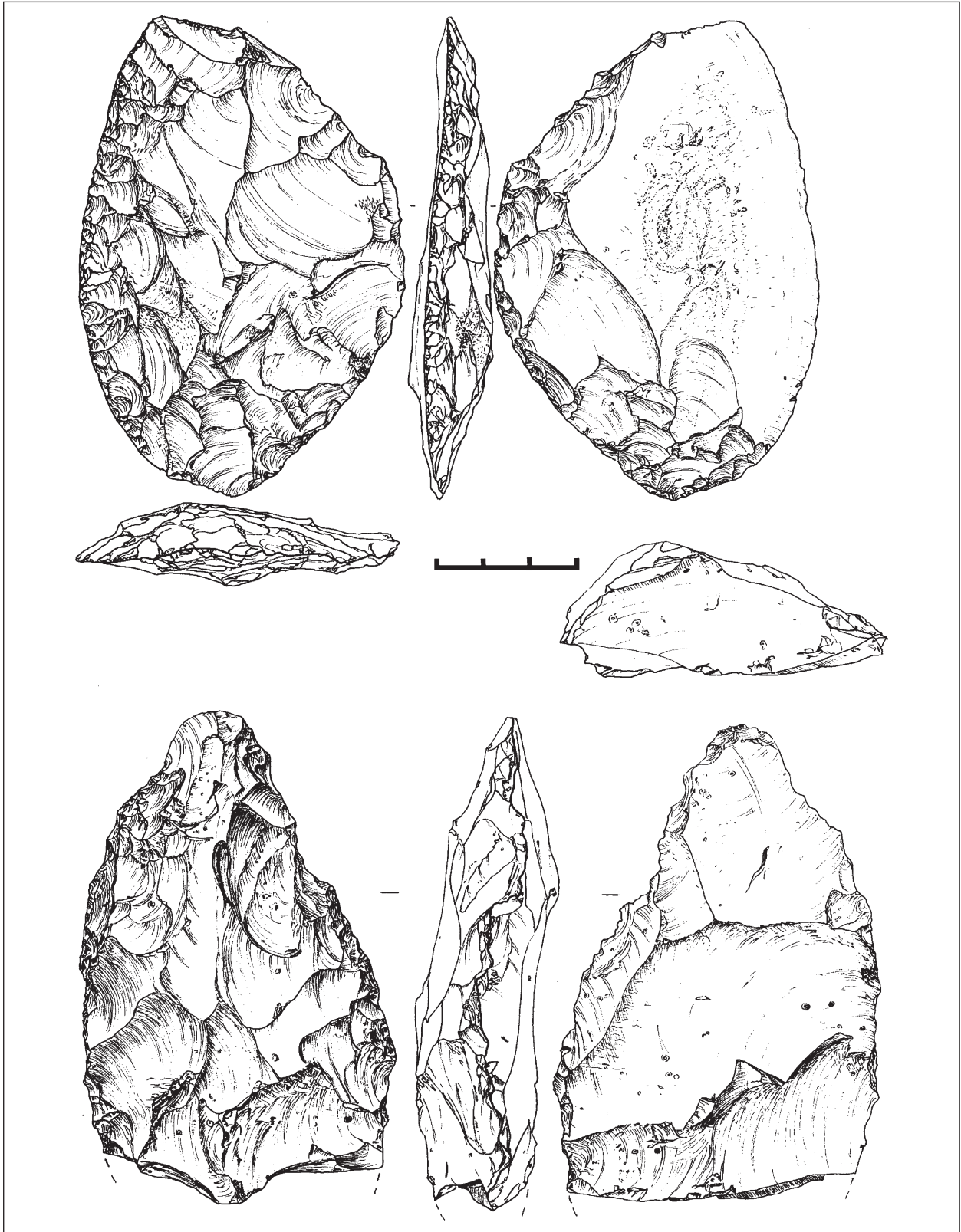

Рис. 3. Андріївка 4 / 2015. Біфаси з заповнення яру

чи вони виникли внаслідок потрапляння до яру кременів та кісток у процесі заповнення цієї промивини. Не можна повністю виключати і використання промивини для зберігання конкрецій крем'яної сировини, а на пізньому етапі її функціонування в якості

смітника. Можливо різною мірою мали місце усі зазначені варіанти потрапляння решток життєдіяльності неандертальців до яру. Отже, питання характеру формування нижнього культурного шару в заповненні похованого яру потребує подальших досліджень.